

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Кафедра всесвітньої історії

ЗАТВЕРДЖЕНО

Проректор з науково-педагогічної і
навчальної роботи та рекрутації,
проф. Гаврилюк С. В.

[Signature]
19 лютого 2016 р.

**Владні інститути Російської імперії
XVIII – початку XIX ст.**

Робоча програма

вибіркової навчальної дисципліни
підготовки магістрів спеціальності 8.02030201 «Історія»

Луцьк – 2016

Робоча програма навчальної дисципліни «Владні інститути Російської імперії XVIII – початку XIX ст.» для студентів за напрямом підготовки «Історія»

«30» серпня 2016 р. - 33 с.

Розробник: Ткачук Анатолій Петрович, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії.

Рецензент: доктор історичних наук, професор Шабала Я. М.

Робоча програма навчальної дисципліни затверджена на засіданні кафедри всесвітньої історії
протокол № 1 від 31 серпня 2016 р.

Завідувач кафедри: _____ проф. Карліна О. М.)

Робоча програма навчальної дисципліни схвалена науково-методичною комісією історичного факультету

протокол № ____ від _____ 2016 р.

Голова науково-методичної комісії факультету _____ (проф. Карліна О. М.)

Робоча програма навчальної дисципліни схвалена науково-методичною радою університету

протокол № ____ від _____ 2016 р.

Вступ

Програма навчальної дисципліни «Владні інститути Російської імперії XVIII – початку XIX ст.» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки магістрів напрямку підготовки спеціальності 8.02030201 «Історія»

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів 4	0203 Гуманітарні науки	вибіркова
	8.02030201 Історія	
Модулів:	Спеціальність: Історія	Рік підготовки: 2
Змістових модулів: 2		Семестр: 11
ІНДЗ: є_		Лекції: 12
Загальна кількість годин: 120		Практичні (семінари): 18
Тижневих годин (для денної форми навчання): Аудиторних: 2 Самостійної роботи: 4,5 Консультації: 0,5	магістр	Самостійна робота: 84
		Консультації: 6
		Форма контролю: залік

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою навчальної дисципліни є формування у студентів ґрунтовного комплексу знань про основні етапи становлення, розвитку і трансформації системи органів державної влади та їх апарату впродовж визначеного періоду історії Російської імперії, а також аналіз основних тенденцій адміністративної політики російської влади у різних регіонах імперії та

специфіку функціонування владних інституцій на анексованих Росією у XVIII ст. територіях.

Завдання навчальної дисципліни:

- розглянути головні напрями та концепції досліджень процесу формування та еволюції владних інституцій Російської імперії у XVIII – на початку XIX ст.;
- проаналізувати основні законодавчі матеріали про центральне та місцеве управління, його структуру і функції у визначений період;
- виявити загальні та особливі риси розвитку російської державності на фоні загальноєвропейського історичного процесу;
- з'ясувати та проаналізувати визначальні економічні, політичні, соціальні, культурно-етнічні чинники еволюції російської державності у XVIII – на початку XIX ст.;
- висвітлити головні напрями урядової політики щодо підвищення ефективності діяльності губернських та повітових владних структур;
- простежити еволюцію імперської політики у сфері місцевого управління залежно від регіональних особливостей і з'ясувати її конкретний зміст щодо забезпечення політичної стабільності в українських землях;
- дослідити генезис інституту губернаторства як інституту епохи Російської імперії та абсолютизму;
- розкрити особливе значення інституту генерал-губернатора у створенні Російської імперії, інкорпорації національних окраїн до складу «єдиної і неподільної» держави;

- показати роль інституту губернатора та генерал-губернатора в модернізації державно-політичної структури Російської імперії у XVIII – на початку XIX ст.;
- створити соціально-історичний портрет російського генерал-губернатора, губернатора та інших державних чиновників і службовців;
- схарактеризувати модель місцевого управління в Російській імперії вибудовану в останній чверті XVIII ст. та причини її трансформації на початку XIX ст.;
- з'ясувати зміни у адміністративно-територіальному устрої в період правління Павла I;
- показати процес впровадження адміністративно-поліцейської системи;
- окреслити особливості функціонування систем судоустрою та судочинства Російської імперії;
- простежити зміни урядової політики у сфері місцевого управління залежно від регіональних особливостей і з'ясувати її конкретний зміст щодо забезпечення політичної стабільності на території українських земель;
- розглянути процес формування територіально-адміністративного устрою земель Правобережної України після їх приєднання до Російської імперії в результаті другого та третього поділів Речі Посполитої;
- охарактеризувати процес легітимації шляхти та кооптації її до складу російського дворянства на інкорпорованих Росією територіях.

- на прикладі окремо взятого регіону охарактеризувати структуру і компетенцію органів адміністрації Київської, Подільської та Волинської губерній, проаналізувати місце і роль чільних генерал-губернаторів, губернаторів та предводителів дворянства в їх управлінській системі;
- виробити в студентів вміння та навички самостійної роботи із джерелами та історичним матеріалом, науковою літературою та періодичними виданнями, допоміжною літературою.

Вимоги до знань та умінь студентів

Студент повинен знати:

- загальну історіографію даного курсу;
- основну хронологію історії даного регіону;
- головні напрями та етапи розвитку Московської держави (Росії) до середини XIX ст.;
- загальні та особливі риси російської державності;
- визначальні чинники еволюції державно-політичної організації суспільства;
- принципи і механізми ідеологічного та політико-правового забезпечення процесу трансформації суспільно-політичного устрою та державно-політичної структури Російської імперії;
- загальні тенденції та особливості економічного розвитку;
- понятійно-термінологічний апарат даної проблеми.

Студент повинен уміти:

- застосовувати на практиці методику історичного дослідження;
- опрацьовувати історичні джерела, монографічну літературу та наукові статті;
- аналізувати та узагальнювати конкретно-історичний матеріал, давати оцінку історичним фактам, подіям, явищам, постатям;
- використовувати конкретно-історичний та аналітичний матеріал для історичних реконструкцій;
- користуватися історичною термінологією;
- працювати з історичною картою;
  - застосовувати набуті знання, вміння та навички у практичній науковій та педагогічній роботі.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 120 годин / 4 кредити ECTS.

Форма навчання	Курс	Семестр	Загальний обсяг годин	Кількість годин				Підсумковий контроль
				Лекції	Семинарські заняття	Самостійна робота	Консультації	
Денна	2	1	120	12	18	84	6	залік

3. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Формування та трансформація російських владних інституцій у XVIII – на початку XIX ст.

Тема 1. Вступ до курсу «Владні інститути Російської імперії XVIII – початку XIX ст.» Формування та еволюція російської державності в XII–XVII ст.

Предмет, мета і завдання курсу. Основний понятійно-термінологічний апарат. Головні методологічні підходи до вивчення історії становлення та функціонування владних інституцій Російської імперії зазначеного періоду.

Структура курсу та його періодизація.

Державотворчі процеси в Північно-Східній Русі XII-XIII ст.: Володимиро-Суздальське князівство та Новгородська боярська республіка.

Особливості процесу державної централізації в Північно-Східній Русі в XIV-XV ст. Формування та сутність офіційної ідеології московської державності.

Московська держава у XVI ст.: період реформ і контрреформ. Криза суспільства і держави на межі XVI-XVII ст.

Московська держава у XVII ст.: перехід від «самодержавно-земської» до «самодержавно-бюрократичної держави»

Тема 2. Владні інститути Російської імперії XVIII – першої половини XIX ст. в українській та зарубіжній історіографії

Основні підходи до вивчення процесу генезису владних інституцій Російської імперії даного періоду та головні його напрямки.

Дослідження українських істориків другої половини XIX – початку XX ст. Радянський період української історіографії. Сучасна українська історіографія проблематики функціонування владних інституцій Російської імперії. Основні дослідження українських вчених з діаспори.

Російська історіографія даної проблематики: теоретичні напрацювання істориків та вчених-правознавців дореволюційної Росії; роботи істориків і публіцистів радянського періоду; сучасні дослідження, проведені наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Проблеми історії владних інституцій та державної служби Росії і становища чиновництва в роботах науковців Західної та Центральної Європи, США та Канади.

Тема 3. Державне та регіональне управління в період ствердження абсолютизму в Росії (кінець XVII – перша чверть XVIII ст.)

Від станового представництва до самодержавної монархії. Встановлення абсолютизму в Росії.

Ідеологія управління: права і обов'язки станів. Ідея державного блага і поліцейська держава. Соціальна політика.

Адміністративні реформи: мета і наслідки. Структура державного управління самодержавної імперії. Державний апарат: центральні органи влади й управління; місцеві органи влади та управління. Армія. Церква. Контролюючі та каральні органи.

Триланкова система місцевого управління: губернія, провінція, дистрикт.

Тема 4. Теоретичні засади державного управління та державної служби в Російській імперії

Основні види державної служби: цивільна, військова, духовна, придворна.

Головні критерії класифікації державної служби.

Основні методи і засади діяльності різних видів державної служби.

Законодавство про цивільну службу. Нормативно-правова база Росії XVIII-XIX ст. щодо регулювання кар'єрної стратегії і тактики влади щодо формування та організації роботи кадрового складу органів влади.

Розробка теоретичної концепції державної служби в Російській імперії

в кінці XVIII – першій половині XIX ст. М. М. Сперанський та його концепція державного управління.

Тема 5. Трансформація системи державного управління в епоху «двірцевих переворотів» та політики «просвітницького абсолютизму» (1725-1775 рр.)

Епоха «двірцевих переворотів» і зміни в системі державного управління. Особливості формування та функціонування державного апарату. Російська модель політики «просвітницького абсолютизму» та її реалізація в 60-х – на початку 70-х років XVIII ст.

Вищі, центральні та місцеві державні установи.

Тема 6. Формування моделі губернського та повітового управління в останній чверті XVIII ст.

«Настанова губернаторам» 1764 р. Губернська реформа Катерини II. Головні положення Маніфесту від 7 листопада 1775 р. «Установлення для управління губерніями Всеросійської імперії» 1775 р.

Вищі і центральні державні установи. Посада генерал-губернатора в системі регіонального управління. Губернатор та його повноваження. Губернське правління як структурна ланка місцевого управління.

Місцеві державні установи і станові органи. Місцеві адміністративні установи Міністерства внутрішніх справ: а) статистичні комітети; б) рекрутські присутствія; в) лікарська управа; г) губернська комісія народного продовольства; д) дорожня та будівельна комісія; е) поштова служба;

Місцеві установи Міністерства фінансів: а) казенні палати і повітові казначейства; б) прикордонна сторожа та митниці.

Військово-поліцейський державний апарат наприкінці XVIII ст.

Особливості управління національними окраїнами в XVIII ст.

Тема 7. Державний апарат в Росії першої половини XIX ст.

Реалії та проекти державних перетворень в першій половині XIX ст. Негласний комітет і запровадження Державної ради. Дві концепції розвитку Росії. Ідеологія охоронного лібералізму: авторитарна модель взаємовідносин влади і суспільства. Дворянство та духовенство. Селянство. Міське населення.

Структура державного управління. Вищі органи влади і управління.

Місцеве управління. Дворянське і міське самоврядування. Поліцейські та судові органи.

Управління фінансами.

Особливості управління національними окраїнами.

Змістовий модуль 2. Організація державної служби. Регіональні особливості функціонування державних інституцій в Російській імперії

Тема 8. Генезис інституту губернаторства та генерал-губернаторства в Російській імперії у XVIII – на початку XIX ст.

Становлення інституту губернаторства в період реформ Петра I. Адміністративно-територіальні перетворення. Губернатор як інститут місцевого управління. Запровадження губернії як територіально-адміністративної одиниці в Росії. Указ Петра I «Об учреждении губерний и о росписании к ним городов» від 18 грудня 1708 р. Система губерніального устрою за часів правління Петра I. Територіально-адміністративна реформа 1719 р. Статус інституту губернаторства в новій системі місцевого управління.

Губернська реформа Катерини II. «Наставление губернаторам» від 21 квітня 1764 р. Адміністративна реформа 1775 р. та запровадження нового типу губернського устрою і встановила нової системи організації влади на

місцях. «Учреждения для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р. Статус губернатора. Функції та повноваження губернського правління. Губернатор та система губернського правління за часів правління Павла I.

Посада генерал-губернатора в системі регіонального управління. Виникнення та розвиток інституту генерал-губернаторства. Визначення правового статусу генерал-губернаторів. Функції та основні повноваження генерал-губернаторів. Трансформація статусу генерал-губернаторської влади наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст.

Удосконалення системи владних структур у першій половині XIX ст. Урядові реформи Олександра I та зміни в системі губернського управління.

Тема 9. Правові основи формування та функціонування корпусу цивільних державних службовців

Формування кадрового складу управлінських структур. Законодавче врегулювання службової кар'єри російського чиновника. Основні права та обов'язки державних службовців.

Утримання та соціальне забезпечення представників чиновницько-бюрократичного апарату. Система матеріальних та моральних заохочень.

Юридична відповідальність посадовців та її нормативне забезпечення.

Тема 10. Російський чиновник на службі наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст.

Соціальний склад російської бюрократії. Кар'єра та умови чиновницької служби. Столична служба та її престижність. Столичні та провінційні типи чиновників.

Діяльність державних установ. Платня та матеріальне становище чиновників. Хабарництво і казнокрадство.

Тема 11. Особливості регіональної політики російської влади. Становлення російських владних інституцій на землях українського Правобережжя наприкінці XVIII – на початку XIX ст.

Основні моделі входження і розвитку окраїн у складі Російської імперії. Протекторат. Поетапне входження.

Головні моделі управління окраїнами. Окраїни зі статусом політичної автономії. Адміністративна автономія. Військово-народне управління. Управління окраїною з державною (загальноімперською) адміністрацією на всіх рівнях. Перетворення окраїни в звичайну типову губернію загальноімперського типу (повна інкорпорація окраїни до складу імперії).

Особливості державного управління російської влади щодо земель українського Правобережжя наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Формування російської системи державної служби на українських землях.

Тема 12. Державна служба в українських губерніях Російської імперії: структура органів адміністративної влади

Вищі органи влади і управління. Система місцевих органів влади. Творення імперської бюрократії. Законодавство про державну службу. Органи обліку, нагляду і контролю за управлінським апаратом.

Види та зміст державної служби. Виборна служба. Освітній рівень чиновників. Стимули державної служби. Конфігурація державної служби. Наслідки формування управлінського апарату.

4. Структура навчальної дисципліни

Тема	Усього	Кількість годин			
		Лекції	Семінарські заняття	Самостійна робота	Консультації
Змістовий модуль 1. Формування та трансформація російських владних інституцій у XVIII – на початку XIX ст.					
1.	Вступ до курсу «Владні інститути Російської імперії XVIII – початку XIX ст.». Формування та еволюція російської державності в XII–XVII ст.	10	2	6	2
2.	Владні інститути Російської імперії XVIII – першої половини XIX ст. в українській та зарубіжній історіографії	10	2	8	
3.	Державне та регіональне управління в період ствердження абсолютизму в Росії (кінець XVII – перша чверть XVIII ст.	10		2	8
4.	Теоретичні засади державного управління та державної служби в Російській імперії	10	4	6	
5.	Трансформація системи державного управління в епоху «двірцевих переворотів» та політики «просвітницького абсолютизму» (1725-1775 рр.)	10		2	8
6.	Формування моделі губернського та повітового управління в останній чверті XVIII ст.	6		2	4
7.	Державний апарат в Росії першої половини XIX ст.	10		2	8
Змістовий модуль 2. Організація державної служби. Регіональні особливості					

функціонування державних інституцій в Російській імперії						
8.	Генезис інституту губернаторства та генерал-губернаторства в Російській імперії у XVIII – на початку XIX ст.	6	2		4	
9.	Правові основи формування та функціонування корпусу цивільних державних службовців	12		2	8	2
10.	Російський чиновник на службі наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст.	14		4	10	
11.	Особливості регіональної політики російської влади. Становлення російських владних інституцій на землях українського Правобережжя наприкінці XVIII – на початку XIX ст.	8	2		4	2
12.	Державна служба в українських губерніях Російської імперії: структура органів адміністративної влади	14		4	10	
Усього годин:		120	12	18	84	6

5. Теми семінарських занять

Тема 1. Державне та регіональне управління в період ствердження абсолютизму в Росії (кінець XVII – перша чверть XVIII ст. (2 год.)

1. Встановлення абсолютизму в Росії. Бюрократичний апарат.
2. Вищі державні установи
3. Центральні державні установи
4. Місцеві органи влади
5. Інституції нагляду та судочинства в державній абсолютистській системі

Тема 2. Трансформація системи державного управління в епоху «двірцевих переворотів» та політики «просвітницького абсолютизму» (1725-1775 рр.) (2 год.)

1. Особливості розвитку державної системи в другій чверті XVIII ст.
2. Державно-політична модель управління в доктрині просвітницького абсолютизму.

3. Державне управління в епоху «просвітницького абсолютизму» (60-ті – перша половина 70-х років XVIII ст.)
- а) вищі державні установи;
  - б) центральні державні установи;
  - в) місцеве управління;
  - г) дворянське та міське самоуправління

Тема 3. Формування моделі губернського та повітового управління в останній чверті XVIII ст.

(2 год.)

1. Реорганізація вищого та центрального управління.
2. Губернська реформа Катерини II 1775 р.
3. Міське громадське та державне управління.
4. Зміни станового управління.
5. Військово-поліцейський державний апарат в кінці XVIII ст.
6. Особливості управління національними окраїнами в XVIII ст.

Тема 4. Державний апарат в Росії першої половини XIX ст.

(2 год.)

1. Передумови та проекти реформування державного управління в Росії
2. Зростання ролі вищого імператорського управління
3. Перехід до міністерської системи центрального управління
4. Зміни в місцевому державному та громадському становому управлінні
5. Особливості управління національними окраїнами

Тема 5. Правові основи формування та функціонування корпусу цивільних державних службовців

(2 год.)

1. Формування кадрового складу управлінських структур та службова кар'єра російського державного чиновника за нормами чинного законодавства.
2. Основні права та обов'язки державних службовців.
3. Утримання та соціальний захист управлінців. Система матеріальних та моральних заохочень.
4. Юридична відповідальність посадовців та її нормативне забезпечення.

Тема 6. Російський чиновник на службі наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст.

(4год.)

1. Соціальний склад російської бюрократії.

2. Кар'єра та умови служби.
3. Престижність столичної служби. Столичні та провінційні типи чиновників.
4. Діяльність установ. Канцелярська робота.
5. Винагорода та матеріальне становище чиновників. Казнокрадство та боротьба з ним.

Тема 7. Державна служба в українських губерніях Російської імперії: структура органів адміністративної влади

(4 год.)

1. Вищі органи влади і управління.
2. Система місцевих органів влади.
3. Творення імперської бюрократії. Органи обліку, нагляду і контролю за управлінським апаратом.
4. Види та зміст державної служби. Виборна служба.
5. Освітній рівень чиновника.
6. Конфігурація державної служби.
7. Особливості державного управління в російській імперії на Правобережній Україні
8. Губернське правління як місцева державна установа кінця XVIII – першої половини XIX ст. (на прикладі Волинської губернії)

6. Самостійна робота

Самостійна робота передбачає опрацювання теоретичних основ лекційного матеріалу з кожної теми та наукової літератури з переліку рекомендованої викладачем відповідно до структури навчальної дисципліни. Загалом на самостійну роботу виділено 84 годин. До даної кількості годин також враховано час, який студент виділяє для підготовки до двох модульних контрольних робіт.

7. Індивідуальне науково-дослідне завдання

– **Реферування монографії та аналіз історичного джерела**
 Реферування монографії здійснюється у письмовій формі. Форма контролю – співбесіда. Монографія та історичне джерело обираються студентами з

рекомендованого переліку літератури та джерел або за погодженням з викладачем.

8. Методи та засоби діагностики успішності навчання:

- поточний контроль за роботою та рівнем знань і умінь через залучення студентів до дискусії в ході лекційних занять;
- усне опитування на семінарських заняттях;
- тематичні письмові самостійні та контрольні роботи;
- складання та розв'язання тестових завдань;
- виконання індивідуальних завдань;
- співбесіди на консультаціях і колоквиумах;
  - підготовка та захист рефератів;
  - залік як підсумковий засіб діагностики успішності.

9. Форма підсумкового контролю успішності навчання

Форма підсумкового контролю – залік.

Питання для підготовки до контролю

1. Основні етапи еволюції російської державності впродовж XII-XVII ст.
2. Трансформація державного апарату на завершальному етапі становлення абсолютизму у другій половині XVII ст.
3. Суспільні стани та завершення процесу оформлення загальнодержавної ієрархії чинів.
4. Зовнішньополітичні чинники абсолютизації державно-політичної структури Московської держави.
5. Історіографія еволюції державно-політичної системи Російської імперії у XVIII – першій половині XIX ст.
6. Становлення абсолютизму в Росії.
7. Формування ідеологічної доктрини абсолютистської держави.
8. Державний апарат та адміністративні реформи першої чверті XVIII ст.
9. Запровадження губерніального устрою за часів правління Петра I.
10. Основні види та головні критерії класифікації державної служби.
11. Законодавство та нормативно-правова база цивільної служби.
12. Розробка теоретичної концепції державної служби в Російській імперії наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. М. М. Сперанський та його концепція державного управління.
13. Зміни в системі державного управління в «епоху дворцових переворотів».

14. Російська модель політики «просвітницького абсолютизму» та її реалізація в 60-х – на початку 70-х років XVIII ст.
15. Особливості формування та функціонування державного апарату в 60-х – першій половині 70-х років XVIII ст.: вищі, центральні та місцеві державні установи.
16. Формування моделі губернського та повітового управління в останній чверті XVIII ст.
17. Губернська реформа Катерини II
18. Вищі і центральні державні установи. Посада генерал-губернатора в системі регіонального управління в другій половині XVIII ст.
19. Губернатор та його повноваження. Губернське правління як структурна ланка місцевого управління в другій половині XVIII ст.
20. Місцеві державні установи та станові органи другої половини XVIII ст.
21. Військово-поліцейський державний апарат наприкінці XVIII ст.
22. Особливості управління національними окраїнами в XVIII ст.
23. Реалії та проекти державних перетворень першої половини XIX ст. Дві концепції розвитку Росії.
24. Структура державного управління. Вищі органи влади і управління в першій половині XIX ст.
25. Місцеве управління в першій половині XIX ст.
26. Дворянське і міське самоврядування в першій половині XIX ст.
27. Поліцейські та судові органи в першій половині XIX ст.
28. Особливості управління національними окраїнами в першій половині XIX ст.
29. Генезис інституту губернаторства в Російській імперії у XVIII – на початку XIX ст.
30. Виникнення та розвиток інституту генерал-губернаторства. Посада генерал-губернатора в системі регіонального управління.
31. Визначення правового статусу генерал-губернаторів та його трансформація впродовж XVIII – першої половини XIX ст.
32. Правові основи формування та функціонування корпусу цивільних державних службовців.
33. Російський чиновник на службі наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст.
34. Особливості регіональної політики російської влади. Становлення російських владних інституцій на землях українського Правобережжя наприкінці XVIII – на початку XIX ст.
35. Державна служба в українських губерніях Російської імперії: структура органів адміністративної влади.

10. Розподіл балів, які отримують студенти

Поточний контроль (маж = 40 балів)			Модульний контроль (маж = 60 балів)		Загальна кількість балів
Модуль 1		Модуль 2	Модуль 3		
Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2	ІНДЗ	МКР 1	МКР 2	
<p>15</p> <p>12 балів - за основні виступи на семінарських заняттях (обраховується середньоарифметичний бал);</p> <p>3 бали - за активну та систематичну роботу на семінарських заняттях (доповнення, повідомлення, реферати, рецензування відповідей, участь у дискусії і т.п.); (обраховується середньоарифметичний бал)</p>	<p>15</p> <p>12 балів - за основні виступи на семінарських заняттях (обраховується середньоарифметичний бал);</p> <p>3 бали - за активну та систематичну роботу на семінарських заняттях (доповнення, повідомлення, реферати, рецензування відповідей, участь у дискусії і т.п.); (обраховується середньоарифметичний бал)</p>	10	30	30	100

11. Шкала оцінювання (національна та ECTS)

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсової роботи (проекту), практики	для заліку
90 – 100	A	Відмінно	Зараховано
82 – 89	B	Добре	
75 - 81	C		
67 -74	D	Задовільно	
60 - 66	E		

1 – 59	Fx	Незадовільно	Незараховано (з можливістю повторного складання)
--------	----	--------------	---

12. Критерії оцінювання роботи студентів:

– на семінарських заняттях за 12-бальною шкалою:

Рівні навчальних досягнень	Оцінка в балах (за 12-бальною шкалою)	Критерії оцінювання
Початковий (понятійний)	1	Студент володіє навчальним матеріалом на рівні засвоєння окремих термінів, фактів без зв'язку між ними; відповідає на запитання, які потребують відповіді «так» чи «ні»
	2	Студент мало усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності, робить спробу знайти способи дій, розповісти суть заданого, проте відповідає лише за допомогою викладача на рівні «так» чи «ні», може самостійно знайти в підручнику відповідь
	3	Студент намагається аналізувати на основі побутових знань і навичок; виявляє окремі властивості, спроби виконання вправ, дій репродуктивного характеру, за допомогою викладача робить прості розрахунки за готовим алгоритмом
Середній (репродуктивний)	4	Студент володіє початковими знаннями, знає близько половини навчального матеріалу, здатний відтворити його відповідно до тексту підручника або пояснень викладача, провести за зразком економічні розрахунки; слабо орієнтується у поняттях, визначеннях, самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає значні труднощі
	5	Студент знає більше половини навчального матеріалу, розуміє сутність предмета, може дати визначення економічних понять, категорій, однак із помилками, впевнено працювати з підручником, самостійно оволодіти частиною навчального матеріалу; робить прості розрахунки за алгоритмом, але висновки не логічні, не послідовні
	6	Студент розуміє основні положення навчального матеріалу, може поверхово аналізувати події, економічні ситуації, робить певні висновки; відповідь може бути правильною, проте недостатньо осмисленою, самостійно відтворює більшу частину матеріалу; вміє застосовувати знання під час розв'язування розрахункових завдань за алгоритмом, користуватися додатковими джерелами

Достатній (алгоритмічно- дієвий)	7	Студент правильно і логічно відтворює навчальний матеріал, розуміє основоположні теорії і факти, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між ними, вміє наводити свої власні приклади на підтвердження певних думок, застосовувати теоретичні знання у стандартних ситуаціях; за допомогою викладача може скласти план реферату, виконати його і правильно оформити, самостійно користуватися додатковими джерелами, правильно використовувати термінологію, скласти прості таблиці, схеми
	8	Знання студента досить повні, він вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях, логічно висвітлює суспільні події в державі і за рубіжком, вміє аналізувати, робити висновки до економічних розрахунків; відповідь його повна, логічна, обґрунтована, однак із деякими неточностями; вміє самостійно працювати, може підготувати реферат і захистити його положення
	9	Студент вільно володіє вивченим матеріалом, застосовує набуті знання у дещо змінених ситуаціях, вміє аналізувати і систематизувати інформацію, робить аналітичні висновки, використовує загальновідомі докази у власній аргументації, чітко тлумачить економічні поняття, формулювання законів, нормативних документів, може самостійно опрацювати матеріал, виконує прості творчі завдання; має сформовані типові навички
Високий (творчий професійний)	10	Студент володіє глибокими і міцними знаннями та використовує їх у нестандартних умовах, ситуаціях; може визначати тенденції та суперечності процесів; робить аргументовані висновки, практично оцінює окремі нові факти, явища, процеси, самостійно визначає мету власної діяльності; розв'язує творчі завдання, може сприймати іншу позицію як альтернативну, знає суміжні дисципліни, використовує знання, аналізуючи економічні явища
	11	Студент володіє узагальненими знаннями з предмета, аргументовано використовує їх у нестандартних ситуаціях, уміє знаходити джерела інформації та аналізувати їх, ставити і розв'язувати проблеми, застосовувати вивчений матеріал для власних аргументованих суджень у практичній діяльності (диспути, дискусії, круглі столи), спроможний за допомогою викладача підготувати виступ на студентську наукову конференцію, самостійно вивчити матеріал, визначити програму своєї пізнавальної діяльності, знаходити інформацію в газетах, журналах, публікаціях, Інтернеті, мультимедійних програмах тощо, оцінювати економічні явища в суспільстві, виявляє свою життєву позицію

	12	Студент має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності у навчальній діяльності, використовує широкий арсенал засобів доказів своєї думки, розв'язує складні проблемні завдання, схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; уміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію, виявляє власне ставлення до неї, виконує науково-дослідну роботу, логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формі; розвиває свої здібності й нахили; використовує Інтернет, моделює економічні ситуації в нестандартних умовах
--	----	---

– на контрольних роботах за 30-бальною шкалою

1-5 бали – студент може розрізнити об'єкт навчання і відтворити деякі його елементи, мало усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності.; студент фрагментарно відтворює незначну частину навчального матеріалу, має не чіткі уявлення про об'єкт навчання, виявляє здатність елементарно викладати думку, може відтворити кілька термінів, явищ, без зв'язку між ними; повинен вибрати вільний варіант відповіді; студент відтворює менше половини навчального матеріалу; виконує елементарні завдання; може дати відповідь з кількох простих речень; здатен відтворити окремі частини теми; має фрагментарні уявлення про роботу з джерелами, відсутні сформовані вміння та навички.

6-10 балів – студент має початковий рівень знань; знає близько половини навчального матеріалу; здатний відтворити його відповідно до тексту підручника або пояснень викладача, повторити за зразком певну дію, описує явища, процеси без пояснень причин; за допомогою викладача здатен відтворити їх послідовність, слабо орієнтуються в поняттях, має фрагментарні навички в роботі з підручником, самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає значні труднощі, здатен давати відповіді на прості, стандартні запитання, виявляє інтерес до навчального матеріалу. Студент знає більше половини навчального матеріалу, розуміє основний навчальний матеріал, здатний з помилками й неточностями дати визначення понять, сформулювати правило, здатен відтворити його з помилками та неточностями, має стійкі навички роботи з текстом підручника, може самостійно оволодіти більшою частиною заданого матеріалу, формулює поняття, наводить приклади, знає основні дати, орієнтується в хронології, підтверджує висловлене судження одним-двома аргументами; здатен використовувати наочні матеріали; відповіді непослідовні та нелогічні.

11-15 балів – студент виявляє знання і розуміння основних положень навчального матеріалу, може поверхово аналізувати події, процеси, явища і робити певні висновки; відповідь його правильна, але недостатньо осмислена; самостійно відтворює більшу частину навчального матеріалу; відповідає за планом, висловлює власну думку щодо теми, вміє застосовувати знання при розв’язуванні задач за зразком; користується додатковими джерелами; студент правильно і логічно відтворює навчальний матеріал, розуміє основоположні теорії і факти, встановлює причинно-наслідкові зв’язки між ними; уміє наводити окремі власні приклади та підтвердження певних думок, застосовувати вивчений матеріал у стандартних ситуаціях; самостійно користується додатковими джерелами; частково контролює власні навчальні дії; правильно використовує термінологію; складає таблиці та схеми.

16-20 балів – знання студента є достатньо повними, він вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях, логічно висвітлює події з точки зору смислового взаємозв’язку, уміє аналізувати, встановлювати найсуттєвіші зв’язки і залежності між явищами, фактами, робити висновки, загалом контролює власну діяльність. Відповідь повна, логічна, обґрунтована, але з деякими неточностями. Студент вільно володіє навчальним матеріалом, застосовує знання в дещо змінених ситуаціях, уміє аналізувати і систематизувати інформацію, використовує загальновідомі докази у власній аргументації; висловлює стандартну аргументацію при оцінці дій, процесів, явищ; чітко тлумачить поняття; здатен до самостійного опрацювання навчального матеріалу.

21-25 балів – студент володіє глибокими і міцними знаннями, здатний використовувати їх у нестандартних ситуаціях; може визначати тенденції та протиріччя процесів; робить аргументовані висновки; критично оцінює окремі нові факти, явища, ідеї; використовує додаткові джерела та матеріали; самостійно визначає окремі цілі власної навчальної діяльності; вирішує творчі завдання; відрізняє упереджену інформацію від об’єктивної; здатен сприйняти іншу позицію як альтернативну. Студент володіє узагальненими поняттями з предмета, аргументовано використовує їх у нестандартних ситуаціях, уміє знаходити джерело інформації та аналізувати її, ставити і розв’язувати проблеми, самостійно оцінює різноманітні життєві явища і факти, виявляючи особисту позицію щодо них.

26-30 балів – студент має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності у навчальній діяльності, користується широким арсеналом засобів-доказів своєї думки, вирішує складні проблемні завдання, схильний

до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; вміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію, виявляє власне ставлення до неї; самостійно виконує науково-дослідну роботу; логічно і творчо викладає матеріал письмовій формі; розвиває свої обдарування та нахили.

– при виконанні індивідуального навчально-дослідного завдання за 10-бальною шкалою

1-2 бали - студент недостатньо володіє матеріалом

3-4 бали – студент за допомогою викладача готується до заняття та складає план-конспект, володіючи елементарними навиками аналізу науково-методичної літератури.

5-6 балів – студент володіє матеріалом та окремими навиками аналізу науково-методичної літератури, складає реферат у спрощеному вигляді.

7 балів – студент володіє матеріалом, відтворює значну його частину у вигляді реферату, за допомогою викладача аналізує науково-методичну літературу.

8 балів – студент володіє матеріалом і навиками текстуального аналізу на рівні цілісного уявлення про предмет дослідження та навиками цілісного аналізу науково-методичної літератури, підбирає додатковий матеріал, самостійно готує текст, у якому можуть бути допущені неточності, вміє працювати з різними джерелами інформації, виявляє початкові творчі здібності.

9 балів – студент на високому рівні володіє матеріалом, систематизує, узагальнює та аналізує науково-методичну літературу, має власні судження, самостійно складає текст реферату та правильно його оформлює.

10 балів – студент вільно володіє матеріалом та навиками цілісного аналізу науково-методичної літератури, виявляє навички самостійного наукового пошуку, вільно складає текст реферату та правильно виконує оформлення.

– при написанні та захисті рефератів за 15-бальною шкалою

1-2 бали – студент недостатньо володіє матеріалом

3 бали – студент за допомогою викладача готується до заняття та складає план-конспект, володіючи елементарними навиками аналізу науково-методичної літератури.

4 бали – студент володіє матеріалом та окремими навиками аналізу науково-методичної літератури, складає реферат у спрощеному вигляді.

5 балів – студент володіє матеріалом, відтворює значну його частину у вигляді реферату, за допомогою викладача аналізує науково-методичну літературу.

6 балів – студент володіє матеріалом і навиками текстуального аналізу на рівні цілісного уявлення про предмет дослідження, складає текст реферату самостійно, але допускає помилки та неточності.

7 балів – студент володіє матеріалом, систематизує та узагальнює його, складає текст, підбирає додатковий матеріал.

8 балів – студент володіє матеріалом та навиками цілісного аналізу науково-методичної літератури, виявляє початкові творчі здібності, самостійно готує текст, у якому можуть бути допущені неточності, вміє працювати з різними джерелами інформації.

9 балів – студент на високому рівні володіє матеріалом, систематизує, узагальнює та аналізує науково-методичну літературу, має власні судження, самостійно складає текст реферату та правильно його оформлює.

10 балів – студент вільно володіє матеріалом та навиками цілісного аналізу науково-методичної літератури, виявляє навички самостійного наукового пошуку, вільно складає текст реферату та правильно виконує його оформлення.

1 бал – студент дуже слабо володіє змістом, на питання не відповідає.

2 бали – студент демонструє певну обізнаність у предметі дослідження. Намагається дати відповіді на поставлені питання, тримається невпевнено.

3 бали – студент володіє матеріалом реферату, відповідає на питання, але допускає неточності, тримається не достатньо впевнено.

4 бали – студент володіє матеріалом реферату на належному рівні, на поставлені питання відповідає достатньо повно, тримається впевнено, мова літературна.

5 балів – студент вільно володіє змістом реферату, робить необхідні висновки та узагальнення, орієнтується у списку літератури, аналізуючи наукові праці використані в роботі; мова літературна, тримається впевнено і вільно відповідає на поставлені питання.

– **на колоквіумі за 15-бальною шкалою**

1-2 бали – студент може розрізнити об'єкт навчання і відтворити деякі його елементи, мало усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності.

3-5 балів – студент фрагментарно відтворює незначну частину навчального матеріалу, має не чіткі уявлення про об'єкт навчання, виявляє здатність елементарно викладати думку, може відтворити кілька термінів, явищ, без зв'язку між ними.

6 балів – студент відтворює менше половини навчального матеріалу; виконує елементарні завдання; може дати відповідь з кількох простих речень; здатен відтворити окремі частини теми; має фрагментарні уявлення про роботу з джерелами, відсутні сформовані вміння та навички.

7 балів – студент має початковий рівень знань; знає близько половини навчального матеріалу; здатний відтворити його відповідно до тексту підручника або пояснень викладача, повторити за зразком певну дію, описує явища, процеси без пояснень причин; за допомогою викладача здатен відтворити їх послідовність, слабо орієнтуються в поняттях, має фрагментарні навички в роботі з підручником, самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає значні труднощі, здатен давати відповіді на прості, стандартні запитання, виявляє інтерес до навчального матеріалу.

8 балів – студент знає більше половини навчального матеріалу, розуміє основний навчальний матеріал, здатний з помилками й неточностями дати визначення понять, сформулювати правило, здатен відтворити його з помилками та неточностями, має стійкі навички роботи з текстом підручника, може самостійно оволодіти більшою частиною заданого матеріалу, формулює поняття, наводить приклади, знає основні дати, орієнтується в хронології, підтверджує висловлене судження одним-двома аргументами; здатен використовувати наочні матеріали; відповіді непослідовні та нелогічні.

9 балів – студент виявляє знання і розуміння основних положень навчального матеріалу, може поверхово аналізувати події, процеси, явища і робити певні висновки; відповідь його вірна, але недостатньо осмислена; самостійно відтворює більшу частину навчального матеріалу; відповідає за планом, висловлює власну думку щодо теми, вміє застосовувати знання при розв'язуванні задач за зразком; користується додатковими джерелами.

10 балів – студент вірно і логічно відтворює навчальний матеріал, розуміє основоположні теорії та факти, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між ними; уміє наводити окремі власні приклади та підтвердження певних думок, застосовувати вивчений матеріал у стандартних ситуаціях; самостійно користується додатковими джерелами; частково контролює власні навчальні дії; вірно використовує термінологію; складає таблиці та схеми.

11 балів – знання студента є достатньо повними, він вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях, логічно висвітлює події з точки зору смислового взаємозв'язку, уміє аналізувати, встановлювати найсуттєвіші зв'язки і залежності між явищами, фактами, робити висновки, загалом контролює власну діяльність. Відповідь повна, логічна, обґрунтована, але з деякими неточностями.

12 балів – студент вільно володіє навчальним матеріалом, застосовує знання в дещо змінених ситуаціях, уміє аналізувати і систематизувати інформацію, використовує загальновідомі докази у власній аргументації; висловлює стандартну аргументацію при оцінці дій, процесів, явищ; чітко тлумачить поняття; здатен до самостійного опрацювання навчального матеріалу.

13 балів – студент володіє глибокими і міцними знаннями, здатний використовувати їх у нестандартних ситуаціях; може визначати тенденції та протиріччя процесів; робить аргументовані висновки; критично оцінює окремі нові факти, явища, ідеї; використовує додаткові джерела та матеріали;

самостійно визначає окремі цілі власної навчальної діяльності; вирішує творчі завдання; відрізняє упереджену інформацію від об'єктивної; здатен сприйняти іншу позицію як альтернативну.

14 балів – студент володіє узагальненими поняттями з предмета, аргументовано використовує їх у нестандартних ситуаціях, уміє знаходити джерело інформації та аналізувати її, ставити і розв'язувати проблеми, самостійно оцінює різноманітні життєві явища і факти, виявляючи особисту позицію щодо них.

15 балів – студент має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності у навчальній діяльності, користується широким арсеналом засобів-доказів своєї думки, вирішує складні проблемні завдання, схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; вміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію, виявляє власне ставлення до неї; самостійно виконує науково-дослідну роботу; логічно і творчо викладає матеріал письмовій формі; розвиває свої обдарування та нахили.

13. Список джерел та літератури

а) документальні матеріали, збірники документів та хрестоматії

1. Воскресенский Н. А. Законодательные акты Петра I. Акты о высших государственных установлениях. Том 1 / Н. А. Воскресенский. – Москва-Ленинград: Академия наук Союза ССР, 1945. – 605 с.
2. Грамота на права и выгоды городам Российской империи / Российское законодательство X-XX веков. В 9-ти т. Т. 5. Законодательство периода расцвета абсолютизма. – М.: Юрид. лит., 1987. – С. 68–139.
3. Грамота на права, вольности и преимущества благородного российского – дворянства / Российское законодательство X-XX веков. В 9-ти т. Т. 5. Законодательство периода расцвета абсолютизма. – М.: Юрид. лит., 1987. – С. 23 – 53.
4. Дворянская империя XVIII века (Основные законодательные акты). Сборник документов / Сост. М. Т. Белявский. – М. : Изд-во Москов.ун-та, 1960. – 224 с.
5. Жалованная грамота дворянству. 21 апреля 1785 г. / М. Белявский, Н. Павленко // Хрестоматия по истории СССР XVIII века. – М.: Соцэкгиз, 1963. – С. 295 – 301.
6. Закон про порядок престолонаслідування / Хрестоматія з історії СРСР. Т. 2 / Упор. С. С. Дмитрієв і М. В. Нечкіна. – Переклад з 2-го рос. вид. випр. і доп. – К.: „Радянська школа”, 1951. – С. 335 – 336.
7. Законодательные акты Петра I. Редакции и проекты законов, заметки, доклады, доношения, челобитья и иностранные источники / Сост. Воскресенский Н. А. – М.-Л., 1945. – 602 с.

8. Из учреждений для управления губерний. 7 ноября 1775 г. / В. И. Коваленко, А. Н. Медушевская, Е. Н. Моцелков // Политическая история России: Хрестоматия. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 624 с.
9. Инструкция или наказ воеводам. Январь 1719 г. / М. Белявский, Н. Павленко // Хрестоматия по истории СССР XVIII века. – М.: Соцэкгиз, 1963. – С. 164–169.
10. История государства Российского: Хрестоматия: Свидетельства, источники, мнения. [В 2 кн.] / Авт. сост. Г. Е. Миронов. – М. : Кн. палата, 2000. – Кн. 1. – 544 с.
11. История государства Российского: Хрестоматия: Свидетельства, источники, мнения. [В 2 кн.] / Авт. сост. Г. Е. Миронов. – М. : Кн. палата, 2000. – Кн. 2. – 432 с.
12. Манифест Петра I о приглашении иностранцев на поселение в Россию 15.04.1702 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/65202>
13. Миронов Г. Е. История государства Российского. Хрестоматия. Свидетельства. Источники. Мнения. XVIII век. Кн.1 / Г. Е. Миронов. – М.: Книжная палата, 2000. – 544 с.
14. Наставление губернаторам. 21 апреля 1764 г. / Дворянская империя XVIII века (основные законодательные акты). Сост. Белявский М. Т., ред. Мишина З. А., Тарасова Л. П. – М., Изд-во Московского ун-та, 1960. – С. 38–43.
15. Наставление П. А. Румянцеву при назначении Малороссийским губернатором / Хрестоматия по истории СССР. Том II (1682–1856). Сост. С. С. Дмитриев и М. В. Нечкина. 2-е изд. испр. и доп. – М., 1949. – С. 259 – 263.
16. Политическая история России : Хрестоматия / Сост. Коваленко В.И. и др. – М. : Изд-во МНЭПУ, 1993. – 320 с.
17. Реформа Сената. 15 декабря 1763 г. / Белявский М. Т., Павленко Н. И. Хрестоматия по истории СССР XVIII века. Под ред. Л. Г. Бескровного и Б. Б. Кафенгауза. [Учеб. пособ. для ун-тов.] – М.: Соцэкгиз, 1963. – С. 459–461.
18. Реформы Петра I. Сборник документов / Состав. В. И. Лебедев. – Москва: Государств. соц.-эконом. изд-во, 1937. – 380 с.
19. Российское законодательство X-XX веков : [Тексты и коммент.] : В 9 т. / Под общ. ред. О. И. Чистякова. – М. : Юрид. лит., 1984. – Т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма. / Отв. ред. А. Г. Маньков. – М. : Юрид. лит., 1986. – 511 с.; Т. 5. Законодательство периода расцвета абсолютизма / Отв. ред. Е. И. Индова. – М. : Юрид. лит., 1987. – 527 с.; Т. 6. Законодательство первой половины XIX века / Отв. ред. О. И. Чистяков. – М. : Юрид. лит., 1988. – 432 с.
20. Россия XVIII века в изданиях Вольной русской типографии А. И. Герцена и Н. П. Огарева. – М. : Наука, 1990. – 1230 с.

21. Сайт Конституции Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/2350>
22. Сборник документов по истории СССР для семинарских и практических занятий / Под ред. Мавродина В. В. – Ч. 1. IX-XIII вв. / Сост. И. Я. Фроянов, Л. М. Марасинова, В. В. Каргалов. – Ч. 4. XVII в. / Под ред. А. М. Сахарова. – М. : Высшая школа, 1973. – 200 с.; Ч. 5. XVIII в. / Под ред. Мавродина В.В. – М. : Высшая школа, 1973. – 248 с.
23. Созыв комиссии для сочинения проекта нового Уложения. 14 декабря 1766 г. / Белявский М. Т., Павленко Н. И. Хрестоматия по истории СССР XVIII века. Под ред. Л. Г. Безкровного и Б. Б. Кафенгауза. [Учеб. пособ. для ун-тов]. – М.: Соцэкгиз, 1963. – С. 461 – 464.
24. Указ об учреждении губерний и о росписании к ним городов. 18 декабря 1708 г. / В. И. Коваленко, А. Н. Медушевская, Е. Н. Моцелков // Политическая история России: Хрестоматия. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 157–161.
25. Устав благочиния или полицейский / Российское законодательство X–XX веков. В 9-ти т. Т. 5. Законодательство периода расцвета абсолютизма. – М.: Юрид. лит., 1987. – С. 325 – 387.
26. Учреждение о губерниях. 1775 г. / М. Белявский, Н. Павленко // Хрестоматия по истории СССР XVIII века. – М.: Соцэкгиз, 1963. – С. 506–515.
27. Хрестоматия по истории России с древнейших времен до наших дней : Учеб. пособие : [Для студентов, учащихся ст. классов сред. шк., абитуриентов] / А. С. Орлов, В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Т. А. Сивохина ; [МГУ им. М.В.Ломоносова. Ист. фак.]. – М. : Проспект, 1999. – 589 с.
28. Хрестоматия по истории СССР с древнейших времён до 1861 года / Сост. П. П. Епифанов, О. П. Епифанова. – М.: Просвещение, 1987. – 398 с.
29. Хрестоматия по истории СССР. XVIII век / Под ред. Л. Г. Безкровного, Б. Б. Кафенгауза. – М. : Соцэкгиз, 1963. – 787 с.

б) монографічна література

30. Алексеев Н. Н. Русский народ и государство / Н. Н. Алексеев. – М.: Аграф, 1998. – 640 с.
31. Амелина В. В., Юрова В. Н. История государственного управления в России / В. В. Амелина, В. Н. Юрова. – Новосибирск: СибАГС, 2005. – 196 с. [Электронный ресурс]. Режим доступа: [www.vball5.ru/.../Амелина % 20В.В.,%20Юрова%20В.Н.%20История%20государс](http://www.vball5.ru/.../Амелина%20В.В.,%20Юрова%20В.Н.%20История%20государс)
32. Анисимов Е. В. Время Петровских реформ / Е. В. Анисимов. – Л.: Лениздат, 1989. – 496 с.
33. Анисимов Е. В. Россия в середине XVIII в.: Борьба за наследие Петра / Е. В. Анисимов. – М.: Мысль, 1986. – 239 с.

34. Анисимов Е. В. Государственные преобразования и самодержавие Петра Великого в первой четверти XVIII века / Е. В. Анисимов. – СПб. : Дмитрий Буланин, 1997. – 331 с.
35. Афанасьев Ю. Н. Опасная Россия. Традиции самовластья сегодня / Ю. Н. Афанасьев. – М. : Российский гос. гуманитар. у-т, 2001. – 432 с.
36. Ахиезер А. С. Россия: критика исторического опыта (Социокультурная динамика России). Том I. От прошлого к будущему / А. С. Ахиезер. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 1997. – 805 с.
37. Баггер Ханс. Реформы Петра Великого: Обзор исследований / Ханс Баггер; вступ. ст. В. И. Буганова. – М.: Прогресс, 1985. – 198 с.
38. Байкалов М. С. История государственного управления в России / М. С. Байкалов. – Улан-Удэ: Изд-во Бурятского госуниверситета, 2010. – 282 с. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.library.bsu.ru/cgi-bin/irbis64r_12/cgiirbis_64.exe?...
39. Бармак М. В. Державна служба в Російській імперії: правові основи формування та функціонування корпусу цивільних службовців (XVIII - перша половина XIX ст.). – Тернопіль: Видавництво Астон, 2006. – 288 с.
40. Батюшков П. Н. Волынь. Историческія судьбы Юго-Западнаго края. Съ Высочайшаго соизволенія издано при министерствѣ внутреннихъ дѣлъ. Съ 2-мя хронометрографіями и 69-ю гравюрами. – С.-Петербургъ.: Типографія Товарищества „Общественная Польза”, Большая Подъяческая, 39. – 1888 г. – 115 с.
41. Бирюков С. В. Историческая эволюция системы регионального управления / С. В. Бирюков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.politnauka.org/library/territor/biryukov.php>
42. Блинов И. Губернаторы. Историко-юридическій очеркъ. – СПб.: Типографія К. Л. Пентковскаго, Б. Подъяческая, №22, 1905. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://elibrary.karelia.ru/book.shtml?levelID=012002007&id=207&cType=1>
43. Бондаренко Е. Ю. История государственного управления России. – Владивосток: Изд-во ДВГУ, 2001. – 119 с. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://allendy.ru/.../История%20государственного%20управления%20в%20Росси...>
44. Борзаковский П. Императрица Екатерина Вторая Великая. – М.: Панорама, 1991. – 42 с.
45. Бортніков В. І. Органи державної влади та місцевого самоврядування на Волині (кінець XVIII – початок XX ст) \ В. І. Бортніков. – Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки, 2015. – 480 с.
46. Брикнер А. Г. История Екатерины Второй / А. Г. Брикнер. – М.: Сварог и К., 1998. – 800 с.
47. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV-XVIII ст. / Ф. Бродель Т.1. Структура повсякденності: можливе і неможливе. – К.: Основи, 1995. – 530 с.

48. Буганов В. И. Петр Великий и его время / В. И. Буганов. – М.: Наука, 1989. – 192 с.
49. Буганов В. И. Эволюция феодализма в России: Социально-экономические проблемы / В. И. Буганов, А. А. Преображенский, Ю. А. Тихонов. – М.: Мысль, 1980. – 342 с.
50. Бушуев С. В. История государства Российского: Историко-библиографические очерки. XVII– VIII вв. / С. В. Бушуев. – М.: Книжная палата, 1994. – 416 с.
51. Высшие и центральные государственные учреждения России. 1801-1917 гг. Том 1. Высшие государственные учреждения / Отв. ред. Н. П. Ерошкин. – СПб.: Наука, 1998. – 302 с.
52. Высшие и центральные государственные учреждения России, 1801-1917 : [Документир. справ.] : В 4 т. / Отв. сост. Д. И. Раскин ; Редкол.: д.ист.н. Н. П. Ерошкин (отв. ред.) и др.]. – Т. 2. Центральные государственные учреждения/ Ред. сост. Н. П. Ерошкин и др; Сост. Д. И. Раскин. – СПб. : Наука, 2001. – 260 с.
53. Государственные учреждения России XVI–XVIII вв. – М.: МГУ, 1991. – 192 с.
54. Готье Ю. В. История областного управления в России от Петра I до Екатерины II. Том II / Ю. В. Готье. – Москва-Ленинград: Академия наук СССР, 1941. – 305 с.
55. Грибовский В. М. Государственное устройство и управление Российской империи (Изъ лекцій по русскому государственному и административному праву). – Одесса.: Тип. «Техникъ», Екатерининская, 38, 1912 / <http://elibrary.karelia.ru/book.shtml?levelID=012003&id=318&cType=1>
56. Дворянская империя XVIII века. (Основные законодательные акты). Сборник документов. Сост. М. Т. Белявский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1960. – 224 с.
57. Дегтярьов С. І. Чиновники цивільних державних установ України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.): соціокультурний рівень, система заохочень і покарань / С. І. Дегтярьов. – Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. – К., 2015. – 39 с.
58. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России: 3-е изд. перер. – М.: Высшая школа, 1983. – 352 с.
59. Історія державної служби в Україні : у 5 т. / [О. Г. Аркуша, О. В. Бойко, Є. І. Бородін та ін. ; відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; редкол.: С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.] ; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 1. – 544 с.
60. Институт генерал-губернатора и наместничества в Российской империи / Под ред. В. В. Черкесова. СПб, 2001. – 456 с.

61. История государственного управления в России: Учебник / Под ред. Р. Г. Пихои. – М.: Рагс, 2002. – 382 с.
62. История государственного управления России. Учебник / Отв. ред. В. Г. Игнатов. – Ростов н/Д: Феникс, 2002. – 608 с.
63. История государственного управления в России / Под. ред. А. Н. Марковой, Ю. К. Федулова. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. - 319 с. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://allendy.ru/%D0%9A%.....pdf>
64. Кабузан В. М. Народы России в XVIII веке. Численность и этнический состав / В. М. Кабузан. – М.: Наука, 1990. – 256 с.
65. Каменский А. Б. От Петра I до Павла I: реформы в России XVIII в. Опыт целостного анализа / А. Б. Каменский. – М.: РГГУ, 2001. – 576 с.
66. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: виникнення, історія, розпад. – Львів: Вид-во Католицького Українського університету, 2005. – 360 с.
67. Кизеветтер А. А. Исторические очерки / А. А. Кизеветтер. – М.: Издательство ОКТО: Т-во Скоропечатни А. А. Левенсона, 1912. – 504 с.
68. Ключевский В. История сословий в России. Изд. 3-е. Лит.-изд. отдел. К. Н. Пр. Петроград, 1918 г. – 276 с.
69. Ключевский В. О. Курс русской истории. Сочинения в 9 т. Т.5. – М.: Мысль, 1989. – 476 с.
70. Ключевский В. О. Сочинения в 9 т. Курс русской истории. – Т.4. – М.: Мысль, 1988. – 394 с.
71. Костомаров Н. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Т.2. Господство дома Романовых до ступления на престол Екатерины II. XVIII столетие. Вып. 7 / Н. Костомаров. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1888. – 352 с.
72. Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века) / Ю. М. Лотман. – СПб.: Искусство-СПб., 1994. – 399 с.
73. Лохвицкий А. Губерния, ее Земские и правительственные учреждения. Ч.1 / А. Лохвицкий. – СПб.: Изд. Книгопродавца А. Ф. Баунова, 1864. – XXVIII, 224 с.
74. Лысенко Л. М. Губернаторы и генерал-губернаторы Российской империи (XVIII- начало XIX века) / Л. М. Лысенко. – М.: МПГУ, 2001. – 358с.
75. Милюковъ П. Государственное хозяйство Россіи въ первой четверти XVIII столѣтїа и Реформа Петра Великаго. Издание второе / П. Милюковъ. – С.-Петербургъ: Типографія М. М. Стасюлевича, Книгоиздательство М. В. Пирожкова, 1905. – 680 с.
76. Миронов Б. Н. Русский город в 1740 – 1860-е годы: демографическое, социальное и экономическое развитие / Б. Н. Миронов. – Ленинград: Наука, 1990. – 275 с.

77. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII–начало XX вв.). Том 1 / Б. Н. Миронов. – С-Петербург: Дмитрий Буланин, 1999. – 549 с.
78. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX вв.). Том 2 / Б. Н. Миронов. – С-Петербург: Дмитрий Буланин, 1999. – 583 с.
79. Миронов Г. Е. История государства Российского: Историко-библиографические очерки XIX век / Г. Е. Миронов. – М.: Книжная палата, 1995. – 734 с.
80. Мухаев Р. Т. История государственного управления в России / Р. Т. Мухеев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 607 с. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: rucont.ru/file.ashx?guid=ac32ef36-c182-4744-8584...
81. Надлер В. К. Император Александр I и идея священного союза. Т.2 / В. К. Надлер. – Рига; Х.: Изд. Н. Киммеля: Тип. Губерн. Правления, 1886. – IV, 384 с.
82. Озерский В. В. Правители России. От Рюрика до Путина. История в портретах. – Ростов-н/Д.: Феникс, 2004. – 348 с.
83. Очерки истории СССР. Период феодализма. Россия в первой четверти XVIII в. Преобразования Петра I / Б. Б. Кафенгауз [и др.]; отв.ред. Н. И. Павленко. – Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1954. – 815 с.
84. Очерки истории СССР. Период феодализма. Россия во второй четверти XVIII в. Народы СССР в первой половине XVIII в. / А. И. Баранович [и др.]; под. ред. А. И. Барановича. – Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1957. – 870 с.
85. Петр Великий: pro et contra / Л. В. Полякова, Д. К. Бурлаки; послесл. А. А. Кара-Мурзы. – СПб.: РХГИ, 2001. – 760 с.
86. Пресняков А. Е. Российские самодержцы / А. Е. Пресняков; автор предисловия и приложения А. Ф. Смирнов. – М.: Книга, 1990. – 441 с.
87. Сафонов М. М. Проблема реформ в правительственной политике России на рубеже XVIII и XIX вв. / М. М. Сафонов. – Л. : Наука, 1988. – 249 с.
88. Семевский М. М. Тайный сыск Петра I / М. М. Семевский. – Смоленськ: Русич, 2001. – 640 с.
89. Спиридонова Е. В. Экономическая политика и экономические взгляды Петра I / Е. В. Спиридонова. – М.: Гостполитиздат, 1952. – 285 с.
90. Троицкий С. М. Россия в XVIII веке: сб. статей и публикаций. – М.: Наука, 1982. – 255 с.
91. Троицкий С. М. Русский абсолютизм и дворянство в XVIII в. Формирование бюрократии. – М.: Наука, 1974. – 395 с.
92. Шандра В. С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX століття. – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2005. – 427 с.

93. Шандра В. С. Малоросійське генерал-губернаторство, 1802-1856: функції, структура, архів. – К.: [Держ. ком. архівів України], 2001. – 356 с.

в) наукові статті

94. Агеева О. Г. Петр I: у истоков российского имперства / О. Г. Агеева // Отечественная история. – 2005. – № 4. – С.15–17.
95. Агеева О. Г. Петровский Петербург в восприятии современников / О. Г. Агеева // Отечественная история. – 2001. – № 5. – С. 3–11.
96. Акульшин П. В. Генерал-губернатор А. Д. Балашов [1770–1837] / П. В. Акульшин // Отечественная история. – 2004. – № 2. – С. 170–180.
97. Алексеева Е. В. Использование европейского опыта управления государством при Петре I / Е. В. Алексеева // Вопросы истории. – 2006. – № 2. – С. 15–30.
98. Бармак М. В. Повноваження та діяльність губернських правлінь Волинської, Подільської та Київської губерній (кінець XVIII - перша половина XIX ст.) / М. В. Бармак. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/6160/24-Barmak.pdf?sequence=1>
99. Бармак М. В. Розробка теоретичної концепції державної служби в Російській імперії в кінці XVIII – першій половині XIX ст. / М. В. Бармак. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukraci/history/2006/52-39-11.pdf>
100. Бармак М. В. Владні інституції Російської імперії в дослідженнях українських істориків / М. В. Бармак. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/NZTNPU_ist/2009_2/materialy/2009_2/Barmak.pdf
101. Бармак М. В. Функціонування інституту державної служби на українських землях: історіографія проблеми / М. В. Бармак. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Ues/2009_3/.../3/Mykola%20Barmak.pdf
102. Бармак Н. Формирование российской системы государственной службы на украинских землях (XIX век) / Н. Бармак. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://www.researchgate.net/publication/260384222_FORMIROV ANIE_ROSSIJSKOJ_SISTEMY_GOSUDARSTVENNOJ_SLUZBY_NA_U KRAINSKIH_ZEMLAN_HIH_v](https://www.researchgate.net/publication/260384222_FORMIROVANIE_ROSSIJSKOJ_SISTEMY_GOSUDARSTVENNOJ_SLUZBY_NA_UKRAINSKIH_ZEMLAN_HIH_v)
103. Белых И. Г. Некоторые вопросы централизма в России / Актуальные проблемы современной науки. – 2003. – №4. – С. 109-114.
104. Буганов В. И. Екатерина II / В. И. Буганов // Вопросы истории. – 1994. – № 11. – С.39–49.

105. Володарский Я. Е. Петр I / Я. Е. Володарский // Вопросы истории. – 1993. – № 6. – С. 59–78.
106. Дегтярев С. И. Образовательный уровень гражданских служащих в первой половине XVIII в. / С. И. Дегтярев // Былые годы. Российский исторический журнал. – 2012. – № 1. – С. 11–18. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://bg.sutr.ru/journals_n/1333373196.pdf
107. Дегтярьов С.І. Зв'язок освіти та цивільної державної служби у Російській імперії першої половини XVIII ст. / С.І. Дегтярьов // Сумський історико-архівний журнал. – 2013. – № XX. – С. 41–46. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/31987/1/Dehtyaryov%20-%20chynovnyku.pdf>
108. Желізняк В. Особливості державного управління в Російській імперії на Правобережній Україні / В. Желізняк. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Viz/2010_5/Zhelizniak.pdf
109. Злобин Ю. П. Институт генерал-губернаторов в России в XVIII веке: становление и развитие / Ю. П. Злобин // Вестник Оренбургского государственного университета. – Оренбург, 2010. – № 4. – С.4–11.
110. Зосімович О. Ю. Формування системи обліку кадрового складу судів в Російській імперії та на Правобережній Україні у XVIII - першій половині XIX ст. (на прикладі формулярних списків) / О. Ю. Зосімович. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: eprints.zu.edu.ua/8155/1/Zosimovych_Zhitomir.pdf
111. Каменский А. Б. Российские реформы: уроки истории / А. Б. Каменский // Вопросы философии. – 2006. – № 6. – С. 21–39.
112. Касьян А. Н. Изменение государственного устройства России от Екатерины I до Екатерины II / А. Н. Касьян // Вопросы гуманитарных наук. – 2004. – № 5. – С. 25–26.
113. Касьян А. Н. Реформы Екатерины II / А. Н. Касьян // Вопросы гуманитарных наук. – 2004. – № 5. – С. 27–28.
114. Клименко В. Павел I – русский Щелкунчик // Исторический журнал. – 2006. – № 6. – С. 4–19.
115. Ключевский В. О. Императрица Екатерина II (1729–1796) / В. О. Ключевский // Исторические портреты. – М., 1991. – С. 255–341.
116. Ковалев С. Н. Генерал-губернаторы Санкт-Петербурга / С. Н. Ковалев, С. В. Аверченко // Военно-исторический журнал. – 2003. – № 6. – С. 70–71.
117. Маркевич О. В. Губернське правління як місцева державна установа кінця XVIII – першої половини XIX ст. (на прикладі Волинської губернії) О. В. Маревич. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://library.ua/m/articles/view/%D0%93%D0%A3%D0%91%D0%95>
118. Межуев Б. Генерал-губернаторство в системе местного управления России. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.archipelag.ru/geoeconomics/kapital/system/local/Писарькова_Л._Ф._Российский

- чиновник на службе в конце XVIII – первой половине XIX века [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/MEN/PISAR_1.HTM
119. Миних Б-Х. Очерк управления Российской империи / Б-Х. Миних // *Перевороты и войны.* – М., 1997. – С. 273–319.
  120. Орлов И. Б. Современная российская историография XX ст.: смена научной парадигмы? / И. Б. Орлов // *Харківський історіографічний збірник.* – Вип.8. – Х., 2006. – С. 14–22.
  121. Павлова-Сильванская М. П. Социальная сущность областной реформы Екатерины II / М. П. Павлова-Сильванская // *Абсолютизм в России (XVII– XVIII вв.).* – М.: Наука, 1964. – С. 460–491.
  122. Писарькова Л. Ф. Российский чиновник на службе в конце XVIII - первой половине XIX века / Л. Ф. Писарькова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/MEN/PISAR_1.HTM
  123. Писарькова Л. Ф. Чиновник на службе в конце XVIII – середине XIX века / Л. Ф. Писарькова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://magazines.russ.ru/oz/2004/2/2004_2_32.html
  124. Писарькова Л. Ф. Развитие местного самоуправления в России до великих реформ: обычай, повинность, право. Сословное самоуправление и его роль в системе местного управления в последней четверти XVIII в. // *Отечественная история.* – 2001. – № 3. – С. 25–32.
  125. Рахматулин М. Императрица Екатерина II / М. Рахматулин // *Наука и жизнь.* – 2003. – № 2. – С. 80–89.
  126. Рахматуллин М. А. Интеллект власти: императрица Екатерина II / М. А. Рахматуллин // *Отечественная история.* – 2005. – № 4. – С. 21–29.
  127. Севастьянов М. А. Московские генерал-губернаторы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://testan.rusgor.ru/moscow/article/generals.htm>
  128. Семенов А. К. Городская гражданская реформа Екатерины II и выборы в городах Центрального Черноземья // *Вопросы истории.* – 2006. – № 5. – С. 97–103.
  129. Трифонов А. Генерал-губернаторство в российской системе территориального управления [Электронный ресурс] / Трифонов А. – Режим доступа: http://old.russ.ru/politics/grammar/20001116_trifon.html
  130. Шандра В. Генерал-губернатор О. Г. Строганов про необхідність децентралізації управління в Російській імперії / В. Шандра // *Київська старовина.* – 2001. – № 2. – С.80–90.

г) довідкова література

131. Геллер М. Я. История Российской империи. В 2 т. / М. Я. Геллер. – М. : МИК, 2001. – Т. 1. – 512 с.

132. Геллер М. Я. История Российской империи. В 2 т. / М. Я. Геллер. – М. : МИК, 2001. – Т.2. – 536 с.
133. Лурье Ф. М. Российская и мировая история в таблицах / Ф. М. Лурье. – С. Пб.: Искусство-СПб, 1997. – 296 с.
134. Майоров М. В. Русская родословная мозаика. Век XVI – век XIX / М. В. Майоров. – М.: Intriada, 2002. – 448 с.
135. Полный энциклопедический справочник. История России в картах, схемах, таблицах. / Авт.-сост. П. Г. Дейниченко. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 334 с.
136. Рассолов Г.А. Институт генерал-губернатора в Российской империи: 1775 г. Автореферат .... канд.ист.наук. М., 2005.
137. Российская и мировая история в таблицах: синхронист. табл. (XXX в. до Р. Х. – XIX в.). Правители мира. Генеал. табл. Словарь. / Автор сост. Ф. М. Лурье. – СПб. : Каравелла, 1995. – 252 с.
138. Уортман Ричардс. Сценарии власти. Мифы и церемонии русской монархии / Ричардс Уортман. – Т. 1 От Петра I до смерти Николая I. Материалы и исследования. – М. : ОГИ, 2002. – 608 с.
139. Уткин А. Н. Запад и Россия: история цивилизаций: Учебное пособие / А. Н. Уткин. – М.: Гардарики, 2000. – 574 с.
140. Цимбаев Н. И. История России XVIII-XIX веков / Н. И. Цимбаев, Л. В. Милов. – М. : Эксмо, 2008. – 438 с.